AKTIVIZAM MEMORIJE: PLAVA KUTA U UMJETNOSTI NELI RUŽIĆ

Dragana Modrić

Izvorni znanstveni rad /
Original scientific paper
UDK 7.038.53Ružić, N.

Sažetak

Proces deindustrijalizacije i tranzicije u Hrvatskoj, započet krajem 20. stoljeća, obilježen je raspadom socijalističkoga samoupravnog sustava, ratom i neuspješno provedenom privatizacijom, što je rezultiralo marginalizacijom radničkih iskustava i depolitizacijom rada u dominantnom društvenom narativu. Tekstilna industrija nakon ratnih devedesetih doživljava kolaps uslijed loše provedenih privatizacijskih procesa i promjena na globalnom tržištu. Zatvaranje tekstilnih tvornica najteže je pogodilo žene, koje su činile većinu zaposlenih. Uz gubitak radnih mjesta i ekonomske sigurnosti, bivše su radnice izgubile i osjećaj pripadnosti te identitet izgrađen kroz radno iskustvo. Umjetnička instalacija *Ana* Neli Ružić u takvom kontekstu rekonstruira sjećanje nekadašnje radnice tekstilne industrije posredstvom tjelesne memorije, pri čemu se memorija promišlja kao aktivno i dinamično polje koje istodobno oblikuje sadašnjost i projicira se u budućnost. Polazeći od kritičkih i potencijalno emancipacijskih aspekata radničke nostalgije, analiza se teorijski oslanja na koncept političkog djelovanja Jacquesa Rancièrea. Uspostavljeni analitički okvir ima za cilj istaknuti politički potencijal radničkoga sjećanja te tijelo Ane interpretirati kao političko tijelo koje osporava društveno proizvedenu nevidljivost radnica. Rad *Ana* tako se afirmira kao umjetnički čin političkog otpora: vraća društveni dignitet radnicama, rekonstruira potisnutu radničku povijest i uspostavlja prostor u kojem sjećanje na rad postaje javno, vidljivo i politički relevantno. Time Ružić oblikuje svojevrsni „živi spomenik“ zaboravljenom radništvu i mijenja način na koji se radničko iskustvo manifestira u javnom prostoru.

Ključne riječi: deindustrijalizacija, industrijsko nasljeđe socijalizma, radničko sjećanje, Neli Ružić, Jacques Rancière

Specifičnosti hrvatske deindustrijalizacije

Proces deindustrijalizacije, koji je u Hrvatskoj započeo krajem 20. stoljeća, najčešće se opisuje ekonomskim pokazateljima poput smanjenja udjela zaposlenih u industriji ili pada udjela industrije u BDP-u. Ipak, iza takvih standardiziranih ekonomskih formulacija nalazi se složen društveni proces koji je nužno sagledati iz povijesne, političke i kulturne perspektive.[1]

1 Jefferson Cowie i Joseph Heathcott, ur., „Introduction“, u The *Meanings of Deindustrialization* (Cornel University Press, 2003), 2, https://

U hrvatskom kontekstu deindustrijalizacija se odvija unutar specifičnoga povijesnog okvira obilježenoga raspadom socijalističkoga samoupravnog sustava, ratom tijekom devedesetih godina 20. stoljeća, loše provedenim procesima privatizacije te gubitkom dotadašnjih tržišta, uključujući prostor bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje Jugoslavija).[2] Tranzicija se pritom ne može promatrati isključivo kao nagli prekid sa socijalističkim poretkom, nego kao dugotrajan proces čiji se začeci mogu pratiti već od šezdesetih godina 20. stoljeća, putem postupne liberalizacije tržišta i ekonomske reforme unutar jugoslavenskog sustava samoupravnog socijalizma.

Upravo taj povijesni kontinuitet ključan je za razumijevanje načina na koji se rad i radnička sjećanja danas depolitiziraju i potiskuju iz dominantnih društvenih narativa. Neki autori stoga tranziciju opisuju pojmovima jugoslavenske i postjugoslavenske tranzicije, naglašavajući uzročno-posljedične veze između kasnosocijalističkih reformi i povratka kapitalističkog sustava.[3] Ekonomske mjere štednje, nametnute pod pritiskom međunarodnih financijskih institucija, često se navode kao jedan od faktora koji su pridonijeli društvenim nemirima u Jugoslaviji, a posredno i ratnim sukobima.[4] Obećanje novoga demokratsko-liberalnog poretka trebalo je osigurati kontinuitet političke emancipacije radnika, no taj se kontinuitet u praksi nije ostvario.

Kako ističe politička teoretičarka Chantal Mouffe (2000), liberalna demokracija u sebi sadrži strukturalni paradoks koji proizlazi iz napetosti između liberalne tradicije, utemeljene na vladavini prava i individualnim slobodama, i demokratske tradicije, koja počiva na idejama jednakosti i suvereniteta naroda.[5] U postsocijalističkim društvima, uključujući Hrvatsku, neoliberalne dogme o nepovredivosti privatnog vlasništva i samoregulirajućem tržištu postale su općeprihvaćeni „zdrav razum“, čime su pitanja socijalne jednakosti i radničkih prava gurnuta na margine političkog prostora.

Prijelaz iz socijalističkog sustava u oblik „paradoksalne demokracije“, koji se odvijao u ratnim okolnostima, rezultirao je naglim urušavanjem životnog standarda radnika. Radnici su postali najveći gubitnici tranzicije, a njihova je povijest postupno isključivana iz dominantnog narativa nove nacionalne povijesti. Radnička prošlost socijalizma tako postaje jedna od marginaliziranih povijesti koje se ne uklapaju u hegemonijski okvir postsocijalističke države.[6]

U tom kontekstu istraživanje recentne radničke prošlosti jugoslavenskog prostora predstavlja pokušaj prekida s dominantnim interpretativnim okvirom u kojem je radnik reduciran na pasivnu figuru žrtve totalitarnog sustava. Takav okvir ne prepoznaje radnike i radnice kao političke subjekte, nego ih svodi na objekte povijesnih procesa.

Autori i autorice koji u historiografska i etnografska istraživanja ponovno uvode teme radničke klase,[7] radničkih borbi,[8] svakodnevnih iskustava rada, pritom legitimirajući glas radnika kao epistemološki relevantan izvor znanja,[9] otvaraju prostor drugačijeg razumijevanja radničke povijesti. Time ne samo da doprinose znanstvenoj reartikulaciji radničkog pitanja nego i posredno vraćaju društveni dignitet radu i radništvu.

Na toj se istraživačkoj liniji afirmacije radničkog iskustva kao politički relevantnog znanja, kao njezin svojevrstan nastavak u polju umjetnosti, može promatrati i rad vizualne umjetnice Neli Ružić pod naslovom *Ana*.

Videoinstalacija *Ana* kao *hommage* tekstilnoj industriji

Videoinstalacija *Ana* sastoji se od dva dijela – od projekcije videa u kojem nekadašnja radnica danas propale tvornice i predionice konca „Dalmatinka“-Sinj (dalje tvornica „Dalmatinka“) u tišini ponavlja radnju koju je izvodila gotovo svakodnevno tijekom svog 30-godišnjeg staža na kružnim predilicama i tri tvornička sata, *ready-madea* iz iste tvornice, čije su kazaljke zaustavljene na 17 sati i 16 minuta – vrijeme kada je prestala proizvodnja.[10]

ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/b9039ee0-a5c7-4a10-ac63-a1b19fb04eb3/content (pristupljeno 5. 6. 2023.).

2 Marija Penava i Marko Družić, „Croatian Industrial Policy in the Context of Deindustrialisation“, *Ekonomska istraživanja* 28, br. 1 (2015): 843–852.

3 Hajrudin Hromadžić, *Leksikon tranzicije* (Disput, 2022), 18.

4 Andrej Nikolaidis, „Jugoslavenska tranzicija, ratni zločin“, *Up & Underground* 23/24 (2013): 143.

5 Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (Verso, 2000), 2–6.

6 Orlanda Obad i Petar Bagarić, ur., *Devedesete. Kratki rezovi* (Institut za etnologiju i folkloristiku i Jesenski i Turk, 2020), 13.

7 Goran Musić, *Making and Breaking the Yugoslav Working Class: The Story of Two Self-Managed Factories* (Central European University Press, 2021).

8 Sven Cvek, Jasna Račić i Snježana Ivčić, *Borovo u štrajku: rad u tranziciji 1987–1991* (Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju, 2019).

9 Chiara Bonfiglioli, *Women and Industry in the Balkans: The Rise and Fall of the Yugoslav Textile Sector* (Bloomsbury Publishing, 2019).

10 Video je nastao tijekom radionice *Pokreti za strojeve (mikro koreografije)* s bivšim radnicama tvornice „Dalmatinka“, koju je Neli Ružić vodila zajedno sa snimateljem Darkom Škrobonjom u sklopu projekta *Skrojene budućnosti: umjetnost i kultura o tekstilnoj industriji* Tehničkog muzeja Nikola Tesla. Radionica je održana u listopadu 2018. u Galeriji Sikirica u Sinju, u vrijeme rušenja tvornice „Dalmatinka“. Više o radu dostupno je na službenoj stranici *Skrojene budućnosti*, „Neli Ružić – Do konca“ (https://skrojene-buducnosti.eu/izlozba/neli-ruzic-do-konca), u tekstu Anje Tomljenović „Umjetnost može isprovocirati promjenu“ objavljenom na portalu Vizkultura (https://vizkultura.hr/intervju-neli-ruzic/), a intervju s Neli Ružić objavljen je u doktorskoj disertaciji Dragane Modrić (https://repozitorij.ffst.unist.hr/object/ffst:4836) te tekstu Bojana Krištofića „Prekrojene prošlosti, zakrpane sadašnjosti” na portalu Kulturpunkt (https://kulturpunkt.hr/tema/prekrojene-proslosti-zakrpane-sadasnjosti/).

Video instalacija *Ana*, 2019., video stills. Izvor: Neli Ružić

Videoinstalacija *Ana* predstavlja umjetničku artikulaciju sjećanja na tekstilnu industriju koja je tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća imala važnu ulogu u industrijskoj proizvodnji Hrvatske, a koja se tijekom tranzicije gotovo u potpunosti urušila.[11] Zatvaranje tekstilnih tvornica osobito je pogodilo žene, koje su činile većinu radne snage u toj industriji. Uz gubitak radnih mjesta i ekonomske sigurnosti, nekadašnje radnice i radnici izgubili su i osjećaj pripadnosti i identiteta koji je proizlazio iz njihova radnog odnosa.[12] Važno je istaknuti kako taj odnos nije bio definiran isključivo osmosatnim radnim vremenom, nego se protezao na gotovo sve aspekte života – od obrazovanja, zdravlja do slobodnog vremena, kulturnih i sportskih aktivnosti. Kako primjećuje Chiara Bonfiglioli (2019) u svom istraživanju jugoslavenske tekstilne industrije, tvornice su bile puno više od mjesta rada, one su funkcionirale kao socijalistički mikrosvjetovi u kojima se svakodnevni rad spajao s različitim političkim, društvenim i obrazovnim aktivnostima.[13] Potvrđuju to i sjećanja radnika i radnica, čije je iskustvo rada u socijalizmu oblikovano sustavnim politikama koje su provodile tvornice, a koje su obuhvaćale stambeno zbrinjavanje, socijalnu zaštitu žene, zdravstvenu zaštitu, edukaciju, sport i slobodno vrijeme.[14]

„Nitko moju prošlost ne može izbrisat, (dan) kada sam ja počela radit i sa sobom zapovidat!“
— Ana Radović

11 Ivana Biočina, *Proizvedeno u Hrvatskoj. Tranzicija Hrvatske tekstilne industrije* (Jesenski i Turk, 2018).

12 Inga Tomić-Koludrović, *Pomak prema modernosti: žene u Hrvatskoj u razdoblju “zrele tranzicije”* (Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, 2015).

13 Chiara Bonfiglioli, *Women and Industry in the Balkans* (Bloomsbury Publishing, 2019), 33.

14 Nina Vodopivec, *Tu se ne bo nikoli več šivalo: doživljanja izgube dela in propada tovarne*, prevela Linda Kosmyryk (Inštitut za novejšo zgodovino, 2021).

Video instalacija Ana, izložba *Skrojene budućnosti*, Tehnički muzej Nikola Tesla, Zagreb. Izvor: Neli Ružić

Ana Radović uz video instalaciju *Ana*, izložba *Neli Ružić 17:16*, Galerija Sikirica. Izvor: Željko Zrnčić

Neli Ružić odlučila je sjećanje radnice Ane Radović reprezentirati na neverbalnoj, tjelesnoj razini, putem pokreta koje je Ana ponavljala godinama, radeći za strojem u tekstilnoj tvornici „Dalmatinka“. Pokreti koje Ružić bilježi ne predstavljaju samo fizički rad u tekstilnoj industriji. U njima su upisana, kao i u samo tijelo Ane i brojna druga sjećanja na društvene okolnosti u kojima se odvijao rad. Kako Barbara Mitszal baveći se temom društvenog sjećanja primjećuje, osobno pamćenje ne oblikuje se isključivo individualnim iskustvom, nego i društvenim okolnostima u kojima nastaje.[15] Više o društvenim okolnostima koje su utjecale na formiranje Anina sjećanja na rad saznajemo iz dvaju snimljenih intervjua. Prvi je nastao u sklopu projekta *Industrijsko nasljeđe i kultura sjećanja na primjeru tvornice konca* Dalmatinka – *Sinj* (dalje projekt *Dalmatinka*) kojim se istraživala i dokumentirala povijest tvornice „Dalmatinka“ i sniman je u stanu Ane Radović nad kojim je stekla vlasništvo zahvaljujući

15 Barbara A. Misztal, *Teorije društvenog sjećanja*, prevela Jasna Ćurković (Kršćanska sadašnjost, 2021).

Predionica i tvornica konca Dalmatinka, iz foto albuma koji su radnici_ce Dalmatinke poslali predsjedniku Jugoslavije Josipu Brozu Titu. Izvor: Muzej Jugoslavije, Beograd.

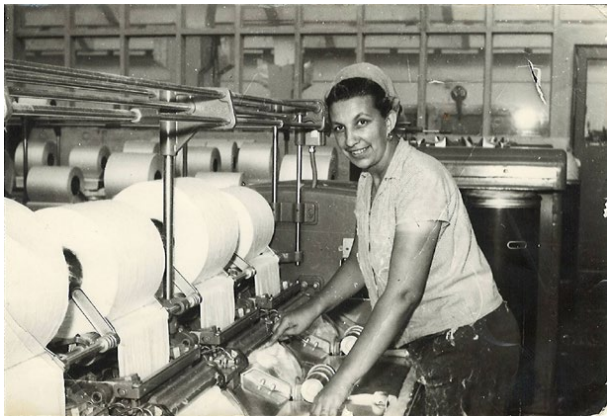
radu u tvornici.[16] Drugi razgovor nastao je za potrebe dokumentarnog serijala *Jedan drugačiji svet*, a snimljen je u ruševnim pogonima tvornice „Dalmatinka“.[17] Anina sjećanja na radne početke šezdesetih godina 20. stoljeća, kada na rad u tvornicu dolazi iz obližnjeg sela u kojem kako sama kaže „nije bilo električne energije, plina, a ponekad čak niti drva za ogrjev“, potvrda je utjecaja političkih odluka, točnije Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946. godine kojim je omogućen veći stupanj emancipacije žena putem rada, što se ponajviše reflektiralo na žene iz ruralnih područja.[18] Zahvaljujući radu u tvornici, žene iz ruralnih područja, kao što je Ana, imale su pristup tekućoj vodi, sustavnoj zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju. Ana se također prisjeća kako je napuštanje obiteljskog doma i odlazak u obližnji grad na posao označio korjenitu

16 Spomenuti projekt provodili su Dragana Modrić, Nikola Križanac i Jelena Pavlinušić, a rezultati istraživanja prezentirani su izložbom i popratnom publikacijom pod nazivom *Što je nama naša Dalmatinka dala?* Više o projektu dostupno je na mrežnoj stranici Gradske galerije Sikirica (https://galerija-sikirica.hr/industrijsko-nasljede-i-kultura-sjecanja-na-primjeru-tvornice-dalmatinka-sinj/).

17 Valentina Delić, *Jedan drugačiji svet*, serijal, epizoda 3, produkcija RTS, 2020., video.

18 Člankom 24. Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije uspostavlja se načelo ravnopravnosti žena i muškaraca: „Žene su ravnopravne s muškarcima u svima oblastima državnog, privrednog i društveno-političkog života. Za jednak rad žene imaju pravo na jednaku platu kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu. Država naročito štiti interese matere i deteta osnivanjem porodilišta, dečjih domova i obdaništa i pravom matere na plaćeno otsustvo pre i posle porođaja.“ Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, *Službeni list FNRJ*, god. II, br. 10, Beograd, 1. februar 1946., čl. 24; dostupno i na: https://bs.wikisource.org/wiki/Ustav_Federativne_narodne_republike_Jugoslavije_(1946).

Radnica za strojem u tvornici Dalmatinka. Izvor: arhiva projekta Dalmatinka (iz privatne arhive Anđelke Čović rođ. Bašić), Gradska galerija Sikirica.

osobnu i društvenu promjenu: „Nisam mogla zamisliti ostati na Dicmu, biti rob ćaći, materi, čoviku, ciloj familiji. Žena je bila rob.“[19] U lijepom sjećanju su joj ostala brojna prijateljstva koja je sklopila na radnom mjestu, ženska solidarnost, toplina radne sredine kao i osjećaj pripadnosti tvornici, u kojoj su se razvijali odnosi nalik onima u obitelji. Odlazak na posao opisala je riječima: „...(kao da) idem u svoju kuću radit.“[20]

Ipak, nisu sva Anina sjećanja vezana uz rad ugodna. Rad u tekstilnoj industriji bio je iznimno težak fizički rad i često puta je podrazumijevao ozljede. Tako na jednoj od snimaka Ana pokazuje svoje podlaktice na kojima su i danas vidljivi ožiljci od noževa stroja.[21] Naime, Ana je radila u pogonu kružnih predilica koji su radnice u žargonu nazivale „kamenolom“. Zbog takve reputacije radnice „kamenoloma“ nikada nisu imale problema s otvaranjem bolovanja. Ipak, najveći dio loših uspomena vezani su uz period tranzicije i privatizacije, kada dolazi do potpunog uništavanja radničkog standarda, koji se podjednako odrazio na ekonomski aspekt (izostanak redovnih primanja i beneficija poput sufinanciranja ljetovanja, mogućnosti kreditiranja po povoljnoj kamati ili dodjele stana), kao i na društveni status radnika dokidanjem svih aktivnosti koje su omogućavale participaciju i afirmaciju radnika u društvenom životu zajednice.

Tema radničkog sjećanja dugo je vremena predstavljala predmet rasprava. Naime, smatralo se kako osobna sjećanja radnika i radnica na period rada nema znanstvenu utemeljenost te da predstavlja nedovoljno kritičan i pretjerano sentimentalan pogled na radničku prošlost (*nostalgija dimnjaka*).[22] Suvremeni pristupi radničkoj prošlosti zagovaraju pozitivne

19 Delić, *Jedan drugačiji svet*, ep. 3.

20 Delić, *Jedan drugačiji svet*, ep. 3.

21 Dragana Modrić, Jelena Pavlinušić i Nikola Križanac, *Dalmatinka Sinj*, YouTube video, 7. lipnja 2024., koncepcija; video i montaža Andrea Kaštelan.

22 David Strangleman, „‘Smokestack Nostalgia,’ ‘Ruin Porn’ or Wor-

Radnice u tvornici Dalmatinka. Izvor: arhiva projekta Dalmatinka (iz privatne arhive Nediljka Ančića), Gradska galerija Sikirica.

aspekte nostalgije, koja može biti čak i smjerokaz za budućnost. Laurajane Smith i Gary Campbell (2017), provodeći istraživanje na primjerima baštinskih ustanova koje se bave industrijskim nasljeđem, jedni su od onih koji uočavaju pozitivne učinke nostalgije (*progresivna nostalgija*). Smatraju kako je riječ o vrsti kritičke nostalgije koja obuhvaća sjećanje na pozitivne strane radnog iskustva poput zajedništva i osjećaja ponosa, ali i one manje lijepe poput fizičkog napora i eksploatacije. Također, uključuje i sjećanje na politike koje su vezane uz društveni položaj radnika, a koje su uvelike utjecale na osjećaj sigurnosti i samostalnosti kod radnika.[23]

Umjetnička perspektiva Neli Ružić nastavlja se na spomenutu liniju teoretičara kulturne baštine, koji zagovaraju pozitivne učinke radničke nostalgije. Vidljivo je to i iz njenih ranijih radova kao što su *Kemijska čistionica Galeb*, *Do konca*, *Ploča*, *Ministarstvo sjećanja*, *Pjesme za budućnost*, *Nigdina*, *Stolen Future*,[24] u kojima se memorija pretvara u aktivno polje koje se reflektira podjednako na sadašnjost i budućnost. U tom smislu Ružić s posebnom pažnjom dokumentira (tjelesno) sjećanje radnice Ane i njene pokrete za strojem, u potpunosti svjesna prolaznosti vremena i činjenice da radnice i radnici polako nestaju, a s njima i njihova sjećanja na rad. Kako je sama jednom prilikom u intervjuu s autoricom ovog teksta izjavila:

„U tvornicama su sadržaj ljudi, njihovi radni procesi naravno, a ne (samo) prostor. Prostor je fascinantan, bez daljnjega, ali na neki način

king-Class Obituary: The Role and Meaning of Deindustrial Representation", *International Labor and Working-Class History* 84 (2013): 23–37, 32.

23 Laurajane Smith i Gary Campbell, „'Nostalgia for the Future': Memory, Nostalgia and the Politics of Class", *International Journal of Heritage Studies* 23, br. 7 (2017): 612–627.

24 Više informacija dostupno na službenoj stranici Neli Ružić, http://neliruzic.com/.

ljudi su i efemerniji. Ana, žena koja će imati skoro 80 godina, ona nestaje, ona nestaje možda nekad puno brže nego te ruševine. I to su ljudi koji se sjećaju. Danas ih je vrlo malo, a za 10 godina nećemo imati ljude koji će se sjećati tog perioda. Jako je bitno, ne samo u umjetničkom području, nego i svim drugim područjima obrađivati memoriju tih ljudi. Jer mislim, ne radi se o memoriji kao nekakvom mrtvom prostoru, nego vrlo aktivnom prostoru u današnjici, sutrašnjici".[25]

Gledajući iz perspektive isključivanja radničkog iskustva i njihove vidljivosti u javnom prostoru,[26] taj naizgled jednostavan pokret, poput vožnje bicikla, u kojem se tijelo prisjeća rada, predstavlja snažan društveni i politički čin otpora u polju umjetnosti.

Sjećanje kao politički čin

Teorijska promišljanja Jacquesa Rancièrea, kojima propituje odnose estetike i politike, često se primjenjuju u suvremenim analizama umjetničkih radova koji djeluju na liniji društvenog aktivizma. Jedan od njegovih ključnih pojmova – razdioba osjetilnosti – proizlazi iz interesa za iskustva radničke klase koja su izostavljena iz službenih narativa francuske povijesti.[27] Istražujući radnička iskustva iz perioda Francuske revolucije, Rancière na primjeru stolara-filozofa Gabriela Gunyja objašnjava na koji je način dokidanjem zadanih društvenih relacija moguće uspostaviti prostor istinskoga političkog djelovanja i posljedično doprinijeti većoj jednakosti u društvu. Opisuje trenutak u kojem Guny prekida svakodnevni rad – prestaje postavljati podove kako bi se prepustio osjetilnom iskustvu pogleda kroz prozor. Taj čin ne predstavlja tek odmak od rada, nego prekid dominantne razdiobe osjetilnoga, odnosno poretka koji unaprijed određuje što je pojedincima dostupno kao iskustvo, percepcija i način sudjelovanja u zajedničkom prostoru. [28] U trenutku kada radnik prisvaja pravo na estetsko iskustvo koje mu društvo nije namijenilo, dolazi do poremećaja postojećega hijerarhijskog poretka. Upravo se u toj promjeni režima vidljivosti i (pre)raspodjeli iskustva očituje politička dimenzija Rancièreove misli.[29]

25 Intervju s Neli Ružić objavljen u disertaciji Dragane Modrić. Više u: Dragana Modrić, „Umjetnički projekti zasnovani na upotrebi industrijske baštine socijalizma i pitanje društvene političnosti umjetnosti", doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Splitu, 2024., 199.

26 Sadiku Artan, „Od centra do periferije: o estetskom oblikovanju radništva", u *Gradove smo vam podigli – o protivrečnostima jugoslavenskog socijalizma*, ur. Vida Knežević i Marko Miletić (Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2018), 44.

27 Jacques Rancière, *Proletarian Nights: The Workers' Dream in Nineteenth-Century France* (Verso Books, 2012).

28 Jacques Rancière, *Razdioba osjetilnog* (MSU, 2025).

29 Jacques Rancière, *Dissensus: On Politics* (Continuum, 2010).

Provođenje Zakona o udruženom radu

Radne zajednice Zajedničkih službi

IZ NAŠIH NOVIH POGONA

Iz biltena Dalmatinka – list radnih ljudi predionice i tvornice konca-Sinj, studeni, 1977, godina I.

Navedeni koncept „političkoga“ i aksiom jednakosti Jacquesa Rancièrea moguće je primijeniti i u analizi rada *Ana*. Političko se pritom ne definira kao eksplicitna reprezentacija društvenog konflikta, nego kao prekid režima vidljivosti koji tijelu unaprijed određuje mjesto i funkciju unutar društvenog poretka. Kao umirovljena tekstilna radnica, čije se tijelo u javnom prostoru pojavljuje kao tijelo smanjene pokretljivosti i lišeno produktivne funkcije, Ani je, rancierovskim rječnikom rečeno, dodijeljeno mjesto u društvu koje ne podrazumijeva rad niti javnu prisutnost radničkog iskustva. Njezino tijelo unutar dominantnog režima vidljivosti postaje marginalizirano, dok se radnička prošlost reducira na privatno sjećanje bez mogućnosti javne artikulacije. U trenutku kada Ana odbacuje štap i aktivira tijelo ponavljanjem radnih pokreta, ona ne predstavlja rad, nego ga ponovno uspostavlja kao osjetilno iskustvo. Radni pokreti pritom funkcioniraju kao utjelovljeni trag industrijskog rada koji nadilazi individualno sjećanje i postaje javno čitljiv znak radničkog iskustva. Riječ je o činu razdiobe osjetilnog u Rancièreovu smislu, čime se prekida norma koja njezinu društvenu poziciju određuje kao poziciju tijela bez rada, bez glasa i bez vidljivosti. Aktivacijom proceduralnog pamćenja Ana prisvaja prostor u kojem njezina radnička prošlost ponovno postaje javno vidljiva i politički relevantna.

Umjetničke strategije mogu intervenirati u postojeće režime vidljivosti mijenjajući način na koji se određena tijela, iskustva i oblici rada pojavljuju u javnom prostoru. Čineći (društveno) nevidljivo vidljivim ili dovodeći u pitanje samorazumljivost onoga što nam se (re)prezentira, prekidaju se postojeće relacije i njihova značenja (što Rancière naziva policijskim) i uspostavljaju nova, koja su do tog trenutka bila nepove-

zana.[30] U tom smislu rad Neli Ružić ne funkcionira samo kao dokument radničke prošlosti, nego kao estetsko-politička intervencija koja radničko iskustvo ponovno uspostavlja kao javno vidljivo i društveno relevantno. Kreirajući prostor za tjelesnu i neverbalnu samoreprezentaciju Ane Radović, umjetnica prekida dominantni okvir unutar kojega je radnička prošlost postsocijalizma reducirana na privatno sjećanje ili nostalgiju. Pokretom tijela, ponavljanjem rada i aktivacijom proceduralnog pamćenja, videoinstalacija *Ana* uspostavlja prostor u kojem radnička memorija ponovno zadobiva političku prisutnost — kao svojevrsni živi spomenik zaboravljenom radništvu.

Literatura

— Artan, Sadiku. „Od centra do periferije: o estetskom oblikovanju radništva“. U *Gradove smo vam podigli – o protivrečnostima jugoslavenskog socijalizma*, uredili Vida Knežević i Marko Miletić. Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2018.
— Biočina, Ivana. *Proizvedeno u Hrvatskoj: Tranzicija hrvatske tekstilne industrije*. Jesenski i Turk, 2018.
— Bonfiglioli, Chiara. *Women and Industry in the Balkans: The Rise and Fall of the Yugoslav Textile Sector*. Bloomsbury Publishing, 2019.
— Cvek, Sven, Jasna Račić i Snježana Ivčić. *Borovo u štrajku: rad u tranziciji 1987–1991.* Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju, 2019.
— Cowie, Jefferson i Joseph Heathcott, ur. „Introduction“. U *The Meanings of Deindustrialization*. Cornel University Press, 2003. https://ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/b9039ee0-a5c7-4a10-ac63-a1b19fb04eb3/content. Pristupljeno 5. 6. 2023.
— Delić, Valentina. *Jedan drugačiji svet*. Serijal, epizoda 3. RTS, 2020. Video.
— Gradska galerija Sikirica. „Industrijsko nasljeđe i kultura sjećanja na primjeru tvornice Dalmatinka Sinj“. https://galerija-sikirica.hr/industrijsko-nasljede-i-kultura-sjecanja-na-primjeru-tvornice-dalmatinka-sinj/. Pristupljeno 10. 12. 2025.
— Hromadžić, Hajrudin. *Leksikon tranzicije*. Disput, 2022.
— Krištofić, Bojan. „Prekrojene prošlosti, zakrpane sadašnjosti“. *Kulturpunkt*, 23. 5. 2019. https://kulturpunkt.hr/tema/prekrojene-prosloSti-zakrpane-sadasnjosti/
— Misztal, Barbara A. *Teorije društvenog sjećanja*. Prevela Jasna Ćurković. Kršćanska sadašnjost, 2021.
— Modrić, Dragana. „Umjetnički projekti zasnovani na upotrebi industrijske baštine socijalizma i pitanje društvene političnosti umjetnosti“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Splitu, 2024.
— Modrić, Dragana, Jelena Pavlinušić i Nikola Križanac. *Dalmatinka Sinj*. YouTube video, 7. lipnja 2024. Koncepcija: Dragana Modrić, Jelena Pavlinušić i Nikola Križanac; video i montaža: Andrea Kaštelan. https://www.youtube.com/watch?v=ofVkD8sB8W0.

30 Jacques Rancière, *Dissensus: On Politics and Aesthetics* (Bloomsbury Publishing, 2010), 140.

— Mouffe, Chantal. *The Democratic Paradox*. Verso, 2000.
— Musić, Goran. *Making and Breaking the Yugoslav Working Class: The Story of Two Self-Managed Factories*. Central European University Press, 2021.
— Nikolaidis, Andrej. „Jugoslavenska tranzicija & ratni zločin“. *Up & Underground* 23–24 (2013): 141–151.
— Obad, Orlanda, Petar Bagarić, ur. *Devedesete. Kratki rezovi*. Institut za etnologiju i folkloristiku i Jesenski i Turk, 2020.
— Penava, Marija i Marko Družić. „Croatian Industrial Policy in the Context of Deindustrialisation“. *Ekonomska istraživanja* 28, br. 1 (2015): 843–852.
— Rancière, Jacques. *Dissensus: On Politics.* Continuum, 2010.
— Rancière, Jacques. *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. Bloomsbury, 2010.
— Rancière, Jacques. *Proletarian Nights: The Workers' Dream in Nineteenth-Century France*. Verso, 2012.
— Rancière, Jacques. *Razdioba osjetilnog*. MSU, 2025.
— Skrojene budućnosti. „Neli Ružić – Do konca“. https://skrojene-buducnosti.eu/izlozba/neli-ruzic-do-konca. Pristupljeno 20. 12. 2025.
— Smith, Laurajane i Gary Campbell. „'Nostalgia for the Future': Memory, Nostalgia and the Politics of Class“. *International Journal of Heritage Studies* 23, br. 7 (2017): 612–627.
— Strangleman, David. „'Smokestack Nostalgia', 'Ruin Porn' or Working-Class Obituary: The Role and Meaning of Deindustrial Representation“. *International Labor and Working-Class History* 84 (2013): 23–37. https://doi.org/10.1017/S0147547913000239.
— Tomljenović, Anja. „Umjetnost može isprovocirati promjenu“. Intervju s Neli Ružić. Vizkultura, 1. 6. 2023. https://vizkultura.hr/intervju-neli-ruzic/.
— Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije. *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije,* god. II, br. 10. Beograd, 1. 2. 1946.

Dragana Modrić diplomirala je filozofiju i povijest umjetnosti na Sveučilištu u Zadru, a doktorirala na Sveučilištu u Splitu. Trenutačno obnaša dužnost ravnateljice Gradske galerije Sikirica u Sinju. U svojem kustoskom i istraživačkom radu bavi se industrijskim nasljeđem socijalizma, s posebnim naglaskom na povijest ženskoga rada i društveno angažirane umjetničke prakse. Njezini znanstveni interesi usmjereni su na povezivanje koncepata političke filozofije s područjem suvremene umjetnosti i društveno-političke dimenzije umjetničkog djelovanja.

U doktorskoj disertaciji „Umjetnički projekti zasnovani na upotrebi industrijske baštine socijalizma i pitanje društvene političnosti umjetnosti“ razvija interdisciplinarni pristup koji povezuje kritičke studije nematerijalne kulturne baštine, studije industrijske baštine i političku filozofiju s aktivističkim umjetničkim praksama utemeljenima na materijalnim i nematerijalnim aspektima industrijske baštine socijalizma. Autorica je više stručnih i znanstvenih radova te redovito sudjeluje na domaćim i međunarodnim znanstvenim konferencijama i stručnim skupovima.